

VALORI MORAL-FILOSOFICE ÎN OPERA LUI CICERO

Ștefan Cucu

Universitatea Ovidius Constanța

Abstract

This paper is a short presentation of the moral-philosophical conception of the great Roman speaker and philosopher Marcus Tullius Cicero, father of the famous concept of humanitas. The author analyses an important moral-philosophical value of Cicero and of the other antique thinkers: the temperance (temperantia, moderatio), considered a fundamental virtue of the human being, beside the wisdom (sapientia), the justice (iustitia), the generosity (liberalitas), the bravery (fortitudo).

Un deosebit interes pentru studierea personalității umane a manifestat marele orator și filosof roman Marcus Tullius Cicero. În *Despre îndatoriri (De officiis)*¹, el înfățișează ființa omenească ca pe o ființă înzestrată cu rațiune (*ratio*), capabilă de a pătrunde tainele universului, de a surprinde esența fenomenelor naturale și sociale. Fiind eclectic în concepția sa, prin preluarea ideilor mai multor școli filosofice grecești, marele umanist al antichității are meritul de a fi încetățenit la Roma filosofia elină, în special aspectele ei morale. Pe primul plan se află conceptul de *virtus*, echivalent al termenului grecesc ἀρετή, întâlnit și la Platon, și la Aristotel. Conceptul ciceronian de *virtus* izvorăște, în primul rând, din concepția sa stoică, potrivit căreia virtutea reprezintă supremul bine (*summum bonum*).

Una dintre valorile moral-filosofice cultivate în opera ciceroniană este cumpătarea (*temperantia, moderatio*). Ea este considerată o virtute cardinală a omului, alături de înțelepciune (*sapientia*), dreptate (*iustitia*), generozitate (*liberalitas*), vitejie (*fortitudo*).

În dialogul *Charmides*, Platon identifică moderația, cumpătarea cu înțelepciunea, definind aceste noțiuni prin termenul *sōphrosynē*. Cumpătarea devine, în concepția platoniciană, o virtute cardinală, necesară pentru temperarea, stăpânirea poftelor trupești (*epithymia*), localizate în viscere. La marele filosof grec, *sōphrosynē* înseamnă "echilibru, liniște, sănătate psihică" și apoi "chibzuință, înțelepciune". De fapt, cuvântul *sōphrosynē* avea, la vechii greci, un înțeles foarte complex, însemnând, în același timp, "sănătate a spiritului, echilibru, bun-simț, prudență, stăpânire de sine, înțelepciune, moderație, modestie, simplitate".

În concepția lui Aristotel, *sōphrosynē* este, pe plan moral, calea de mijloc între destrăbălare (*akolasia*) și lipsă de simțire, indiferență (*anaisthēsia*). În *Etica nicomahică* (*Ēthika Nikomacheia*), Stagiritul își exprimă astfel concepția sa despre păstrarea măsurii, a echilibrului, despre evitarea exceselor, a extremelor:

"Mai întâi trebuie să considerăm că lucruri de acest fel, după natura lor, pier prin lipsă și exagerare. Folosindu-ne ca dovadă de ceva cunoscut pentru ceva necunoscut, putem vedea aceasta la putere și la sănătate. Exerciții corporale exagerate, tot așa ca și insuficiente, produc pierderea puterii trupești. Tot așa o exagerare sau o măsură neîndestulătoare de mâncare și băutură strică sănătatea, pe când măsura potrivită o produce, întărește și păstrează /.../. Tot așa cine gustă orice plăcere și nu se reține de la niciuna devine neînfrânat, cine fuge însă de orice plăcere, ca oamenii înăcriți, cade într-un fel de tâmpenie. Căci cumpătarea și vitejia pier printr-un prea mult și prea puțin, se păstrează însă prin ceva mijlociu potrivit"².

Romanii au preluat de la greci conceptele de *sōphrosynē* și *metron*, păstrându-le esența, dar conferindu-le noi sensuri și nuanțe. Cumpătarea, sobrietatea, simplitatea în felul de viață erau specifice vechilor romani. Dar în epoca imperială se ajunge la o decădere a moravurilor societății romane, la corupție, la excese, la vicii, nesocotindu-se străvechiul principiu al moderației, al păstrării unei măsuri în toate. Grecesului *metron* îi corespunde, la romani, cuvântul *modus* (măsură), cuvânt-cheie pentru concepția moral-filosofică horatiană.

Fervent apărător al Republicii, al principiilor morale ale vechilor romani – care se călăuzeau după acel *mos maiorum* (obicei al străbunilor) –, scârbit de corupția și viciile contemporanilor săi – pe care le stigmatizează în *Verrine* (*In Verrem*) și în *Catilinare* (*In Catilinam*) –, Marcus Tullius Cicero pledează, în opera sa, pentru moderație, cumpătare în felul de viață. Într-una dintre epistolele adresate prietenului său, Atticus, marele orator și filosof se arată drept adept al principiului păstrării măsurii, urmând îndemnul poetului Epicharmus:

"Las să-mi murmure deseori la ureche Epicharmus, vestitul poet sicilian, vechiul lui refren: "Fii cumpătat!"/.../"³.

În *Discuțiile de la Tusculum* (*Tusculanae disputationes*), Cicero își definește terminologia pe care o va adopta în cursul dezbaterii filosofice, demonstrându-ne efortul său de găsire a unor echivalențe latinești pentru termenii elini consacrați. El se oprește asupra cuvântului-cheie: *sōphrosynē*,

cuvânt plurivalent, polisemantic, întâlnit – după cum am menționat mai sus – la Platon și Aristotel.

"Acea virtute pe care grecii o numesc *sōphrosynē*, eu îi spun când *temperantia*, când *moderatio*, uneori chiar *modestia*" – afirmă Cicero, în *Discuțiile de la Tusculum*⁴.

Cumpătarea, moderația constituie, pentru marele umanist, nu un scop în sine, ci un mijloc pentru obținerea echilibrului, armoniei și liniștii sufletești. În lucrarea sa filosofică *Despre supremul bine și supremul rău (De finibus bonorum et malorum)*, Cicero leagă noțiunea de "cumpătare" (*moderatio*) de cea de "rațiune, judecată" (*ratio*):

"Nu vom spune că moderația trebuie să fie dorită în sine, ci fiindcă produce pacea sufletească și împacă și liniștește sufletele, oferindu-le un anumit echilibru. Cumpătarea ne îndeamnă să ne călăuzim după rațiune în dorințe și în repulsii"⁵.

Așadar, observăm o strânsă corelație nu numai între *moderatio* și *ratio*, ci și între *moderatio* și *tranquillitas*. Aceeași legătură între cumpătare și echilibru sufletească o întâlnim la stoicul Seneca, în vestitele sale scrieri: *Despre liniștea sufletească (De tranquillitate animi)*, *Despre viața fericită (De vita beata)*, *Despre scurtimea vieții (De brevitae vitae)*, *Scrisori către Lucilius (Epistulae ad Lucilium)*. "Această cale mijlocie e cea care-mi place" (*Hic mihi modus placet*) afirmă filosoful într-una dintre epistolele adresate lui Lucilius⁶, iar în alta recomandă asigurarea unei vieți cumpătate la timpul potrivit:

"Căci, așa cum ziceau strămoșii noștri, târzie-i cumpătarea când ajungi la fundul vasului". (*Nam ut visum est maioribus nostris, sera parcimonia in fundo est*)⁷.

Cicero stabilește – în discursul *În apărarea lui Roscius din Ameria (Pro Roscio Amerino)* – o strânsă legătură între cumpătare și viața simplă de la țară, generatoare de adevărate bucurii, de principii morale sănătoase, opusă vieții de la oraș, izvor de vicii, de dorințe și fapte nesăbuite. Întâlnim aici un fel de sămănătorism "avant la lettre":

"În climatul moral al țăranilor, cu traiul lor simplu și cu această viață aspră și nerafinată a lor, nu se întâmplă de obicei asemenea ticăloșii /.../. La oraș apare dezmățul, din dezmăț e firesc să se nască lăcomia, din lăcomie să ia vânt îndrăzneala, dintr-acestea se nasc toate crimele și ticăloșiile. În schimb, viața de țară, pe care tu o numești rudimentară, e o lecție de economie, de hărnicie și de dreptate"⁶.

Aceeași idee se întâlnește în discursul ciceronian *În apărarea lui Quinctius (Pro Quinctio)*, unde întâlnim un adevărat portret moral al unui om de la țară, în contrast cu imaginea unui parvenit, unui proaspăt îmbogățit:

"Într-adevăr, este acum de hotărât dacă viața simplă și cumpătată a unui om de la țară se poate apăra împotriva luxului și desfrâului dsau dacă, pângărită și despuiată de toate podoabele sale, e dată goală pe mâna lăcomiei și a nerușinării. Publius Quinctius nu se măsoară cu tine, Sextus Naevius, în privința trecerii; nu se înfruntă cu tine nici în mulțimea avuțiilor; îți lasă ție toate aceste meșteșugiri prin care tu ești mare. Recunoaște că nu are priceperea de-a grăi ales, că nu-i în stare să vorbească după voie și potrivit împrejurărilor; că nu fuge iute de lângă prietenii căzuți în nenorocire, ca să alerge în zbor la alții care pornesc să înflorească; că nu trăiește în deșănțată risipă; că nu se pricepe să rânduiască ospete mărețe și strălucite; că nu-și ține casa închisă cinstei și cuviinței, dar deschisă larg și cu totul la îndemâna poftelor desfrânate; că, dimpotrivă, i-a fost totdeauna la inimă comportarea cuviincioasă, buna-credință, rânduiala bine chibzuită, un trai aspru și cumpătat"⁷.

Ideile despre moderație, despre cumpătare abundă în opera *Despre bătrânețe (De senectute)*, unde Cicero îi îndeamnă pe cei vârstnici să păstreze măsura la mâncare și la băutură, pentru a-și asigura o bună stare de sănătate (*bona valetudo*), longevitatea fizică și spirituală. Cumpătarea trebuie să fie o caracteristică a tuturor vârstelor, dar, mai ales, a bătrâneții:

"Bătrânețea trebuie să se lipsească de ospete, de mese încărcate, de pahare dese; se lipsește deci și de beție, și de indigestie, și de insomnie... Chiar dacă bătrânul evită ospetele nesfârșite, se poate totuși bucura de mese cumpătate cu prietenii"; "Prin urmare, exercițiul și cumpătarea pot până și la bătrânețe să-l facă pe cineva să-și păstreze întrucâtva puterile de mai înainte"; "Trebuie să ne îngrijim de sănătate, trebuie să practicăm exerciții pe măsura noastră, să mâncăm și să bem doar atât cât să ne refacem forțele, nu să le zdrobim"; "Îi sunt foarte recunoscător bătrâneții care /.../ mi-a luat pofta nemăsurată de mâncare și de băutură"; "Într-adevăr, când pofta e stăpână, nu mai e loc pentru cumpătare"⁸.

În *Despre supremul bine și supremul rău (De finibus bonorum et malorum)*, Cicero combate cu tărie lipsa de moderație, lăcomia, pofta nemăsurată (*cupiditas*), care au un rol nefast, distructiv, atât pe plan individual, cât și pe plan social:

"Căci poftetele nu pot fi săturate și ele distrug nu numai indivizi, ci și familii întregi, ba chiar adesea nimicesc total statele. Din poftete se nasc urile, neînțelegerile, discordiile, războaiele"⁹.

Un aspect al poftetei, dorinței nesăbuite (*cupiditas*) este setea de avere, de bani, combătută de marele orator în tratatul său *Despre îndatoriri* (*De officiis*):

"Să fugim de robia banului. Nimic nu dovedește un suflet mai îngust și mai mic, decât dragostea de bogăție"¹⁰.

Cicero este, așadar, un fervent susținător al conceptului-cheie: *moderatio* (*temperantia*), ilustrat mai târziu, în chip strălucit, de Horatius.

NOTE

1. *De officiis*, I, 4.
2. *Ēthika Nikomacheia*, II, 2.
3. *Ad Atticum*, I, 19.
4. *Tusculanae disputationes*, III, 8, 16.
5. *De finibus bonorum et malorum*, I, 47.
6. *Pro Roscio Amerino*, XXVII.
7. *Pro Quinctio*, XXX.
8. *De senectute*, X-XIV.
9. *De finibus bonorum et malorum*, I, 47.
10. *De officiis*, I, 20.